

Friedrich Schiller

Teatret betragtet som en moralsk institution

(Oplæst ved et offentligt møde i kurfyrstens tyske selskab i Mannheim i året 1784.)

En almen, uimodståelig hang efter det nye og overordentlige, en higen efter at føle sig i en lidenskabelig tilstand, har, ifølge Sulzers bemærkning, givet teatret sin oprindelse. Udmattet af åndens højere anstrengelser, udkørt af arbejdets ensformige, ofte undertrykkende, beskæftigelser og mæt af sanselighed, måtte mennesket føle en tomhed i sit væsen, som den evige drift efter aktivitet frastødte. Vores natur, ligeså lidt i stand til at forblive i den dyriske tilstand, som til at fortsætte forstandens finere opgaver, forlangte en mellemtilstand, som forenede begge modstridende ender, afstemte den hårde spænding til en blød harmoni og lettede den vekselvise overgang fra én tilstand til den anden. Denne tjeneste ydes overhovedet kun af den æstetiske tilstand eller følelsen for det skønne. Men da en vis lovgivers første opmærksomhed må være, blandt to virkninger, at udvælge den overlegne, så vil han ikke stille sig tilfreds med blot at have afvæbnet sit folks tilbøjeligheder; han vil også, hvis dette på nogen måde er muligt, bruge disse som værktøj i ædlere planer og forvandle dem til kilder for lyksalighed, og derfor valgte han, frem for alle andre, scenen, som åbner en uendelig horisont for den aktivitetstørstende ånd, giver næring til alle sjælens kræfter, uden at overanspænde én eneste og forener forstandens og hjertets dannelse med den mest ædle underholdning.

Den, som først fremsatte den bemærkning, at en stats mest standhaftige søjle var *religion* – at lovene uden denne, selv mister deres magt – har måske, uden at ville eller at vide dette, forsvaret teatret fra sin mest ædle side. Netop denne utilstrækkelighed, de politiske loves upålidelige egenskab, som gør religionen uundværlig for staten, bestemmer også scenens moralske indflydelse. Love, ville han sige, drejer sig kun om negerende pligter – religion udstrækker sine fordringer til egentlig handlen. Love hæmmer blot virkninger, som opløser samfundets sammenhæng – religion råder over sådanne, som gør denne mere inderlig. Hine hersker kun over viljens åbenbare udtryk, kun gerninger er disses undersøgt – denne fremsætter sin jurisdiktion ind i hjertets mest skjulte afkroge og sporer tankerne ind til disses inderste kilde. Love er glatte og smidige, foranderlige som lune og lidenskab – religion binder strengt og evigt. Men når vi nu ønskede at forudsætte, hvad der ikke mere er tilfældet – når vi indrømmer religionens store magt over hvert menneskehjerte, vil den, eller kan den, fuldende den samlede dannelse? – Religion (jeg adskiller her dennes politiske side fra dens guddommelige), religion virker i det store hele mere på folkets sanselige side – måske virker den alene gennem det sanselige så ufejlbarligt. Dens kraft er borte, når vi fratager den denne – og hvor igennem virker teatret? Religion findes ikke længere for den større del af mennesket, hvis vi tilintetgør dennes malerier af himlen og helvedet – og dog er det kun fantasiens skildringer, gåder uden løsning, skræmmebilleder og tillokkelser fra det fjerne. Hvilken forstærkning for religion og lov, når de indgår i et fællesskab med teatret, hvor synlighed og livlig tilstedeværelse findes, hvor last og dyd, lyksalighed og elendighed, tåbelighed og visdom forståeligt og sandfærdigt passerer i tusinde billeder foran menneskerne, hvor forsynet løser sin gåde, vikler sine knuder ud

foran deres øjne, hvor menneskets hjerte bekender sine svageste impulser på lidenskabens pinebænk, alle masker falder, al sminke opløses, og sandheden fælder dom, som den ubestikkelige Rhadamantys.

Scenens herredømme begynder dér, hvor den verdslige domstol ophører. Når retfærdigheden forblindes af guld og lasterne svælger sig i solderi, når de mægtiges udsvævelser håner deres egen afmagt og menneskefrygt fastholder autoriteternes arm, overtager teatret sværd og vægt og hiver lasterne frem foran en skrækindgydende domstol. Fantasiens og historiens samlede rige, fortid og fremtid, adlyder dens vink. Koldblodige forbrydere, som længe har rådnnet i støvet, bliver gennem digtekunstens almægtige opråb nu stævnet og genlevet som eftertidens skrækindgydende undervisning om et skammeligt liv. Afmægtig, ligesom skyggen i et hulspejl, vandrer århundredets rædsler vore øjne forbi, og med frydelig gru svovler vi over deres minde. Når ingen moral længere læres, ingen religion længere finder tro, når ingen lov længere er til stede, vil *Medea* stadig fremkalde gysen, når hun svajer ned af paladsets trapper, og barnemordet nu er sket. Helbredende kuldegys vil gribe menneskeheden, og enhver vil prise sin gode samvittighed i stilheden, når *Lady Macbeth*, en skræmmende nattevandrers, vasker sine hænder og tilkalder alle Arabiens veldufte, for at fjerne mordets hæslige lugt. Så sikkert som den synlige skildring virker mægtigere end det døde bogstav og den kolde fortælling, så sikkert virker teatret dybere og længerevarende end moral og love.

Men her *understøtter* det blot den verdslige retfærdighed – for teatret er et yderligere område åbent. Tusinde laster, som hine ustraffet tolererer, straffer det; tusinde dyder, overfor hvilke hine tier, anbefales af scenen. Her ledsager den visdommen og religionen. Fra denne rene kilde skaber den sine lærdomme og mønstre, og klæder den strenge pligt i en tiltrækkende, lokkende dragt. Med hvilke herlige følelser, beslutsomhed, lidenskaber opildner den vores sjæl, hvilke guddommelige idealer udstiller den til vores efterstræben! – Når den gode Augustus, stor som sine guder, rækker forræderen Cinna, der allerede mener at kunne læse den dødelige tale på hans læber, hånden: »Lad os være venner, Cinna!« – hvem iblandt mængden vil da ikke i det øjeblik gerne trykke ens dødsfjende hånden, for at efterligne *den* romer? – Når *Franz von Sickingen*, på vej for at tæmme en fyrste og kæmpe for fremmedes rettigheder, utilsigtet kigger sig bagud og ser røgen stige op fra sin fæstning, hvor kone og børn hjælpeløst bliver tilbage, og *han* fortsætter, for at holde sit løfte – hvor stor bliver da mennesket for mig, hvor lille og foragtelig den frygtede, uovervindelige skæbne!

Lige så hæslige, som dyderne er elskværdige, maler lasterne sig i dens frygtelige spejl. Når den hjælpeløst barnlige *Lear* i nat og stormvejr forgæves banker på hans datters dør, når han spreder sit hvide hår i luften og fortæller de oprørte elementer hvor unaturligt hans Regan har opført sig, når sin rasende smerte til sidst strømmer ud af ham med de skrækkelige ord: »Jeg gav jer alt!« – hvor afskyeligt viser sig da ikke utaknemmeligheden? hvor højtideligt tilsværger vi ærbødighed og barnlig kærlighed!

Men scenens virkekreds strækker sig endnu længere ud. Også dér, hvor religion og love agter det som værende under deres værdighed at ledsage menneskets følelser, har *den* stadig travlt med vores dannelse. Samfundets lykke bliver lige så ofte ødelagt af tåbelighed, som af forbrydelse og laster. En erfaring, der er ligeså gammel som verden selv, lærer, at de tungeste vægte i vævet af menneskelige hændelser ofte hænger i de tyndeste og sarteste tråde, og når vi følger handlinger tilbage til deres kilde, må vi smile ti gange, før vi forfærdes *én gang*. Min fortegnelse over skurke bliver med hver dag, jeg bliver ældre, kortere, og mit register over tåber fuldtalligere og længere. Når én slægts samlede moralske gæld springer ud fra én, præcis kilde, når alle lasternes uhyre ekstremer, som til alle tider har brændemærket denne, blot er forandrede former, blot er højere grader af en egenskab, som vi i sidste ende alle enstemmigt smiler af og elsker, hvorfor skulle naturen da ved den anden slægt ikke være gået de samme veje? Jeg kender kun *én* hemmelighed, som kan bevare mennesket fra forværring, og det er – at beskytte dettes hjerte mod svagheder.

En stor del af denne virkning kan vi forvente af teatret. Det er dette, som holder spejlet op for den store klasse af tåber, og udskammer dem med helbredende spot gennem tusindfoldige former. Hvad det ovenfor opnår gennem at bevæge og afskrække, yder det her (hurtigere måske, og ufejlbarligere) gennem spøg og satire. Hvis vi ønsker at vurdere komedien og tragedien efter den opnåede virknings målestok, så ville erfaringen muligvis give fortrinsret til den første. Spot og foragt sårer menneskets stolthed dybere, end afsky piner dets samvittighed. Foran det skrækkelige kryber vores fejhed sammen, men præcis denne fejhed overgiver os til satirens torne. Lov og samvittighed beskytter os *ofte* mod forbrydelse og moralsk forfald – latterligheder forlanger en egen, finere fornemmelse, som vi intet sted øver mere end foran tilskuerpladsen. Muligvis bemyndiger vi en ven til at angribe vores manerer og vores hjerte, men det koster os meget møje at tilgive ham et enkelt grin. Vores forseelser holder en tilsynsmand og dommer ud, vores skyggesider ikke et eneste vidne. Teatret alene kan gøre grin med vores svagheder, fordi det skåner vores ømfindtlighed, og ikke ønsker at kende den skyldige tåbe. Uden at rødme, ser vi vores maske falde foran dettes spejl og takker hemmeligt for den blide formaning.

Men dets store virkekreds er langt fra til ende. Teatret er, mere end nogen anden offentlig statsinstitution, en skole for den praktiske visdom, en vejviser gennem det borgerlige liv, en ufejlbarlig nøgle til de hemmeligste veje til menneskets sjæl. Jeg indrømmer, at selvkærlighed og samvittighedens afhærdning ikke sjældent udsletter dets bedste virkning, at tusinde laster med frække ansigter stadigvæk kan hævde sig, at tusinde gode følelser viger tilbage for deres tilskuers kolde hjerter – jeg selv er af den opfattelse, at Molières Harpagon nok aldrig forbedrede en ågerkarl, at selvmorderen Beverley nok kun afholdt få af hans brødre fra den afskyelige spilleafhængighed, at Karl Moors ulykkelige røverberetning ikke har gjort landevejene meget sikrere – men når vi også indskrænker denne teatrets store virkning, hvis vi ville være så uretfærdige sågar at ophæve den – hvor uendeligt meget af dets indflydelse forbliver da stadig tilbage? Også når det hverken fjerner eller formindsker dårligdommenes sum, har det ikke gjort os bekendt med dem? – Med disse lastefulde personer, disse tåber må vi leve. Vi må undgå dem eller møde dem; vi må

undergrave dem eller underkaste os dem. Men nu overrasker de os ikke mere. Vi er forberedt på deres angreb. Teatret har afsløret hemmeligheden, hvormed de kan blotlægges og uskadeliggøres. *Det* hev hykleres kunstige maske væk og opdagede nettet, hvormed list og kabale indhyllede os. Bedrag og falskhed rev det frem fra krumme labyrinter og fremviste deres skrækkelige ansigt for dagens lys. Muligt, at den døende Sara ikke skræmte *en* udsvævende yngling, at alle straffede forførelsens malerier ikke afkøler deres glød, og at selv den forslagne skuespillerinde rent ud overvejer at forhindre dens virkning – det er tilstrækkeligt, at den intetanende uskyld nu kender sine snarer, at scenen lærer at have mistillid til deres løfter og bæver overfor deres tilbedelse.

Ikke blot mennesket og menneskets karakter, men også skæbnen gør teatret os opmærksom på og lærer os den store kunst at udholde denne. I vor livs væv spiller *tilfældighed* og *plan* en lige stor rolle; den sidste styrer *vi*, den første må vi blindt underkaste os. Tilstrækkeligt er vundet med, at uundgåelige hændelser ikke finder os helt uden fatning, når vores mod, vores klogskab allerede én gang har øvet sig i lignende, og vores hjerte har hærdet sig mod slaget. Teatret fremfører for os en mangfoldig scene af menneskelige lidelser. Det hiver os kunstigt ud i fremmede strabadser og belønner den umiddelbare liden med glædestårer og en herlig forøgelse af mod og erfaring. Med dette følger vi den efterladte *Ariadne* gennem det tilbagegældende Naxos, stiger med hende ned til Ugolinos hungertårn, betræder med hende rædselsskafottet og overværer med hende dødens højtidelige time. Her hører vi, hvad vores sjæl følte i tavse anelser, som den overraskede natur højt og uimodsigeligt bekræfter. Under Towers hvælving opgiver den forrådte yndling sin dronnings gunst. – Nu, da han skal dø, opgiver den ængstelige Moor sin troløse sofistiske visdom. Evigheden tager afsked med en dødsdømt, for at han kan åbenbare hemmeligheder, som ingen levende kunne vide, og den selvsikre skurk mister sit sidste gemene kneb, fordi gravere også taler over sig.

Men ikke nok med, at scenen bekendtgør os med menneskehedens skæbner, den lærer os også at være retfærdigere overfor de ulykkelige og dømme dem med større overbærenhed. Kun da, når vi udmåler dybden af deres trængsler, kan vi tillade os at fælde en dom om dem. Ingen forbrydelse er mere skamfuld end tyvens – men blander vi ikke alle en medlidenhedståre med i vores fordømmende ord, når vi fortaber os i den skrækkelige trang, hvormed *Eduardi Ruhberg* fuldfører gerningen? – Selvmord afskys normalvis som helligbrøde; men når *Marianne*, bestormet af sin rasende faders trusler, bestormet af kærlighed og af forestillingen om de skrækkelige klostermure, drikker giften, hvem af os vil være den første, som holder fast ved et ondt maksime over for det grædefærdige offer? – Menneskelighed og tolerance begynder at blive til vor tids herskende ånd; dens stråler trænger helt ind til domstolens sale og endnu længere – ind i vore fyrsters hjerte. Hvor stor andel af dette guddommelige værk hidrører fra scenen? Er det ikke *denne*, der gjorde mennesket bekendt med mennesket og afdækkede det hemmelige maskineri, hvorefter det handler?

En særlig menneskeklasse har mere grund til at være taknemmelig over for teatret end alle de øvrige. Kun her hører verdens mægtige, hvad de aldrig eller sjældent hører – sandhed; hvad de aldrig eller sjældent ser, ser de her – mennesket.

Så stor og mangfoldig er fortjenesten af den bedre scene for den sædelige dannelse; i ingen ringere grad står forstandens samlede oplysning i gæld til den. Netop her i denne højere sfære forstår den store tænker, den fyrige patriot, først helt at gøre brug af den.

Han kaster et blik gennem menneskeslægten, sammenligner folk med folk, århundrede med århundrede og ser hvor underdanigt de større folkemasser er fanget i fordommenes og meningernes kæder, som evigt arbejder imod hans lykke – at sandhedens renere stråler kun oplyser *enkelte* hoveder, som måske købte den lille sejr med hele livet som indsats. På hvilken måde kan den vise lovgiver give nationen del i disse?

Teatret er den fælles kanal, hvori den tænkende, bedre del af befolkningen kan lade visdommens lys strømme ned og i mildere stråler udbrede sig herfra gennem hele staten. Rigtigere begreber, raffinerede grundsætninger, renere følelser flyder herfra gennem alle folkets arterier; barbariets tåge, overtroens mørke forsvinder, natten viger for det sejrende lys. Blandt så mange af den bedre scenes herlige frugter vil jeg blot nævne to. Hvor almindelig er tolerancen af religioner og sekter blot i løbet af få år ikke blevet? – Stadig inden jøden Nathan og saraceneren Saladin beskæmmede os og prædikede den guddommelige lærdom, at ærbødighed overfor Gud ikke nødvendigvis er afhængig af vores forestilling om Gud – stadig inden Josef 2. bekæmpede det fromme hads frygtelige hydra, plantede teatret menneskelighed og blidhed i vores hjerte, de afskyelige malerier af hedensk præsteraseri lærte os at undgå religionshad – i dette skrækkelige spejl vaskede kristendommen sine pletter af. Med lige så lykkelig succes kunne teatret lade *opdragelsens* fejltagelser bekæmpe; man tør stadig håbe på det stykke, hvor dette bemærkelsesværdige tema bliver behandlet. Intet spørgsmål er, på grund af sine følger, vigtigere for staten end denne, og dog er ingen så prisgivet, ingen betroet så uindskrænket til borgerens indbildninger og letsindighed. Kun teatret kunne fremføre den forsømte opdragelse i rørende, rystende malerier foran de uheldige slagtofre; her kunne vore fædre lære at give afkald på deres egensindige maksimer, vore mødre lære at elske fornuftigere. Forkerte begreber fører en opdragers bedste hjerte på afveje; desto værre, når de sågar bryster sig af *metode* og systematisk spolerer det sarte skud i filantropiske institutioner og akademiske drivhuse.

I ikke ringere grad – hvis statens overhoveder og formyndere ellers forstod dette – kan scenen give folket en klarere forståelse af nationens mening om regeringen og regenten. Den lovgivende magt taler her gennem fremmede symboler til undersåtten, forsvarer sig mod deres klager, endnu inden de bliver højlydte, og dæmper deres hang til tvivl, uden at dette fremtræder tydeligt. Sågar industri og opfindergejst kunne og ville opildnes på skuepladsen, hvis digterne ellers syntes det besværet værd at være patrioter og staten nedlade sig til at høre dem.

Jeg kan her umuligt udelade den store indflydelse, som en god fast scene ville have på nationens ånd. Ved et folks nationalånd betegner jeg lighederne og overensstemmelserne i deres meninger og tilbøjeligheder overfor objekter, hvorom en anden nation mener og føler anderledes. Kun for teatret er det muligt i en høj grad at fremkalde denne overensstemmelse, fordi det gennemvandreren den menneskelige videns samlede område, udtømmer alle livets situationer og skinner ind i alle hjertets kroge; fordi det forener alle stænder og klasser i sig og har den bedst banede vej til forstanden og til hjertet. Hvis der herskede *ét* hovedtræk i alle vores stykker, hvis vores digtere ville blive enige blandt sig selv og indgå en urokkelig pagt om dette endemål – hvis nøje udvælgelse ledte deres arbejde, deres pensel kun viede sig til nationale objekter – med *ét* ord, hvis vi oplevede det, at have et nationalteater, da ville vi også blive til en nation. Hvad sammenkædede Grækenland så fast i sig selv? Hvad hev folket så uimodståeligt mod dets scene? – Ikke andet er stykkernes nationale indhold, den græske ånd, statens store overvældende interesse, den bedre menneskehed, som åndede i selvsamme.

Endnu én fortjeneste har teatret – en fortjeneste som jeg nu desto glædeligere kommer ind på, fordi jeg formoder, at dets stridigheder med dets modstandere allerede er vundet. Hvad man indtil nu har forsøgt at bevise, at teatret har en væsentlig indvirkning på sæderne og på oplysningen, var tvivlsomt – at det fortjener førstepladsen mellem alle former for luksus og andre selskabelige former for underholdning, det har selv dets fjender indrømmet. Men hvad det bevirker her, er vigtigere end, hvad man plejer at mene.

Den menneskelige natur tåler ikke uophørligt og evigt at dvæle i arbejdets møje, sansernes trang dør med deres tilfredsstillelse. Mennesket, overdænget af dyrisk nydelse, udmattet af den lange anstrengelse, kvalt af de evige drifters aktivitet, tørster efter bedre udvalgte fornøjelser, eller styrter ubundent ned i vilde udsvævelser, der fremmer dets forfald og ødelægger samfundets ro. Bakkantiske nydelser, fordærveligt spil, tusinde ophidselser, der udklækkes af dets lediggang, er uundgåelige, hvis lovgiveren ikke ved hvordan denne disse tilbøjeligheder hos folket styres. Geskæftighedens mand er i fare for at bøde med mavesår for det liv, som han så storsindet ofre til staten – den lærde at synke ned på den trivielle pendants plan – pøblen at blive til dyr. Teatret er institutionen, hvor fornøjelse forenes med opdragelse, ro med anstrengelse, muntert tidsfordriv med dannelse, hvor ingen af sjælens kræfter anspændes til ulempe for andre, ingen fornøjelse nydes på bekostning af helheden. Når sorgen nager hjertet, når den dystre stemning forgifter vores ensomme stunder, når vi væmmes af verden og geskæftigheder, når tusinde byrder trykker vores sjæl og vores pirrelighed trues med at blive kvalt under arbejdets gøremål, så griber teatret os – i denne kunstige verden drømmer vi os væk fra den virkelige, vi gives til os selv igen, vores følelse vågner, helbredende lidenskaber ryster vores slumrende natur og driver blodet frem i friskere bølgeslag. Den ulykkelige græder her med fremmedes sorger sin egen ud – den heldige bliver nøgtern og den sikre eftertænksom. Den ømfindtlige yngling hærder sig til mand, det rå umenneske begynder her for første gang at føle. Og så endeligt – hvilken en triumf for dig, natur! – så ofte trådt til jorden, så ofte genopståede natur! – når mennesker fra alle kredse og zoner og stænder, taget ud af hver af kunstighedens og modens kæder, revet ud af skæbnens tvang, forenet gennem *en* sammenvævende sympati, opløst igen i *en*

slægt, glemmende sig selv og verden og nærmende sig deres himmelske oprindelse. Hver eneste nyder alles glæder, som forstærket og forskønnet af hundrede øjne falder tilbage på ham, og hans bryst viger nu kun pladsen for *ét* – dette: at være *menneske*.